

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ MOUNT ATHOS CENTRE

ΛΟΓΙΟΙ & ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ

SCHOLARS AND SCHOLARSHIP ON MOUNT ATHOS

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2013 THESSALONIKI

Η' ΔΙΕΘΝΕΣ ΣΥΝΕΔΡΙΟ
ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ
ΚΑΙ
ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ

ΛΟΓΙΟΙ & ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ
15 Νοεμβρίου 2013 - 15 Ιανουαρίου 2014

Όργάνωση - Συντελεστές

Έκδοση	Έκθεση
Διεύθυνση - Συντονισμός: Δημήτριος Σαλπιστής	Διεύθυνση - Συντονισμός: Δημήτριος Σαλπιστής
Γενική Έπιμέλεια: Άναστάσιος Ντούρος	Έπιμελητές Έκθεσης: Φαίδων Χατζηπαντωνίου Άναστάσιος Ντούρος
Έπιμέλεια Έκδοσης: Δημοσθένης Κακλαμάνος	Έπιστημονική Έρευνα - Συγγραφή Κειμένων: Συμεών Πασχαλίδης Φαίδων Χατζηπαντωνίου
Μεταφράσεις: Γλώσσημα & Βέρχαιμ	Διοικητική Έπυστήριξη: Μαρία Γιαννέλου
Διοικητική Έπυστήριξη: Μαρία Γιαννέλου	Άνάρτηση Έργων: Λευτέρης Ράφτης
Γραφιστική Έπιμέλεια: ΣΗΜΑ Α.Ε. - Γρηγόρης Γαζέτας	Έκτυπώσεις: ThessPrint Α.Ε.
Έκτύπωση - Βιβλιοδεσία: ThessPrint Α.Ε.	Ψηφιακές Έκτυπώσεις: Light Print
	Έπιμέλεια Παραγωγών: BUTTERFLY
	Κατασκευή Κορνιζών: ART CARE/Σ.-Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ & ΣΙΑ Ο.Ε.
	Γραφιστική Έπιμέλεια: ΣΗΜΑ Α.Ε. - Γρηγόρης Γαζέτας

ISBN: 978-618-80861-2-8

ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΕΣΤΙΑ

Έγνατίας 109, 546 35 Θεσσαλονίκη | Τηλ. 2310 263 308 | Fax 2310 250 648
www.agioritikiestia.gr | email: agestia@otenet.gr

Διοικητικό Συμβούλιο
Ἀγιορειτικῆς Ἑστίας

Ἐπιστημονικὴ Ἐπιτροπὴ Ἡ' Διεθνoῦς
Συνεδρίου & Παράλληλων Ἐκδηλώσεων

Γιάννης Μπουτάρης
Δήμαρχος Θεσσαλονίκης,
Πρόεδρος Δ.Σ.

Ἱερομόναχος Νικόδημος Λαυριώτης
Ἐκπρόσωπος Ἱερᾶς Κοινότητος,
Ἀντιπρόεδρος

Γέρων Βαρνάβας Βατοπαιδινός
Ἐκπρόσωπος Ἱερᾶς Κοινότητος,
Μέλος

Γέρων Νικόδημος Ἀγιοπαυλίτης
Ἐκπρόσωπος Ἱερᾶς Κοινότητος,
Μέλος

Παναγιώτης Ἀβραμόπουλος
Πρόεδρος Δημοτικοῦ Συμβουλίου Δήμου
Θεσσαλονίκης,
Ἀναπληρωτῆς Προέδρου τοῦ Δ.Σ.

Γεώργιος Ἀρβανίτης
Ἀντιδήμαρχος Οἰκονομικῶν Δήμου Θεσσαλονίκης,
Μέλος

Θωμᾶς Ψαρρᾶς
Γενικὸς Γραμματέας Δήμου Θεσσαλονίκης,
Μέλος

Δημήτριος Σαλπιστῆς
Διευθύνων Ἀγιορειτικῆς Ἑστίας
Εἰσηγητῆς

Ἀναστάσιος Ντοῦρος
Προϊστάμενος Διοικητικῶν
& Οἰκονομικῶν Ὑπηρεσιῶν
Γραμματεὺς

ΠΡΟΕΔΡΟΣ

Συμεὼν Πασχαλίδης
Ἀναπλ. Καθηγητῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ

ΜΕΛΗ

Ἱερομόναχος Νικόδημος Λαυριώτης

Γέρων Νικόδημος Ἀγιοπαυλίτης

Παναγιώτης Σωτηρούδης
Καθηγητῆς Τμ. Φιλολογίας ΑΠΘ

Ζήσης Μελισσάκης
Ἐρευνητῆς - Παλαιογράφος, ΙΙΕ/ΕΙΕ

Φαίδων Χατζηπαντωνίου
Ἀρχιτέκτων - Ἀναστυλιωτῆς

Γιῶργος Ξεινός
Συγγραφέας - Πρόεδρος τῆς Ἑταιρίας Μελέτης
Ἰμβρου καὶ Τενέδου - πρ. Πρόεδρος Ἑταιρίας
Λογοτεχνῶν Θεσσαλονίκης

Συγγραφείς Κειμένων

Κείμενα - Φωτογραφίες

Κρίτων Χρυσοχοΐδης, Διευθυντής ΙΙΕ/ΕΙΕ	Α.Ε. Α.Ε.Α.	Βιβλιοθήκη Ἀγιορειτικῆς Ἐστίας Ἀρχεῖο Ἀθωνιάδος Ἐκκλησιαστικῆς Ἀκαδημίας
Ἰωακείμ Παπάγγελος, Δρ. Ἀρχαιολογίας	Α.Φ. ΒΤΠΔ ΚΕΔΑΚ	Ἀρχεῖο Ἀγιορειτικῆς Φωτοθήκης Ἀρχεῖο Μονῆς Βατοπαιδίου Ἀρχεῖο Κέντρου Διαφύλαξης Ἀγιορειτικῆς Κληρονομιάς
Φαίδων Χατζηπαντωνίου, Ἀρχιτέκτων-Ἀναστυλωτῆς	Γ.Γκ. Γ.Φ. Ε.Α.Π.	Γ. Γκίκας Γαβρήλ μοναχὸς Φιλοθεΐτης Ἐρμόλαος μοναχὸς Μονῆς Ἁγίου Παντελεήμονος
Ζήσης Μελισσάκης, Ἐρευνητῆς - Παλαιογράφος, ΙΙΕ/ΕΙΕ	Ζ.Ξ. Η.Γ. Κ.Ι.	Ζαχαρίας μοναχὸς Ξεροποταμνὸς Ἡσαΐας μοναχὸς Ἰρηγοριάτης Κάλλιστος μοναχὸς Ἰβηρίτης
Δημήτριος Νικολακάκης, Λέκτορας Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ	Πλ.Θ. Δ.Κ. Π.Κ. Α.Κ.	Πλούταρχος Θεοχαρίδης Διογένης Καραγιαννακίδης Πέτρος Καφούδας Ἀνδρέας Κολοκασίδης
Δημήτριος Κ. Χατζημιχαήλ, Δρ. Φιλολογίας-Βυζαντινολόγος	Ν.Μπ. Π.Μ. Ν.Α. Α.Ντ. Σ.Π. Γ.Π. Ν.Τ. Π.Τσ. Ν.Χ. Φ.Χ. Ι.Μ.Χ. Στ.Χ. Σ.Α. Μ.Đ	Νίκος Μπονόβας Παῦλος Μυλωνᾶς Νεόφυτος μοναχὸς Ἀγιοπαυλίτης Ἀναστάσιος Ντοῦρος Συμεὼν Πασχαλίδης Γιῶργος Πούπης Νίκος Τουτὸς Ἀρχιμ. Παντελεήμων Τσορμπατζόγλου Νίκος Χαρκιολάκης Φαίδων Χατζηπαντωνίου Ἀρχεῖο Ἰ.Μ. Χατζηφώτη Σταμάτης Χονδρογιάννης Σωτήρης Ἀθανασιάδης Miodrag Đorđević
Συγγραφεῖς Λημμάτων		
Συμεὼν Πασχαλίδης Ἀναπλ. Καθηγητῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ		
Φαίδων Χατζηπαντωνίου, Ἀρχιτέκτων-Ἀναστυλωτῆς		

Εὐχαριστίες

Ἱερά Κοινότης Ἁγίου Ὄρους
Ἀθωνιάς Ἐκκλησιαστική Ἀκαδημία
Ἁγιορειτική Φωτοθήκη
Κεντρική Βιβλιοθήκη ΑΠΘ
Δημοτική Βιβλιοθήκη Κοζάνης
Ἑταιρία Μελέτης Ἰμβρου καὶ Τενέδου
Prof. Aksinia Dzurona
Center for Slavic-Byzantine Studies
“Prof. Ivan Duitchev”

Mirjana Živojinović
Γρηγοράσκου Μαγδαληνή
Δεβολῆς Πέτρος
Θεοχαρίδης Πλούταρχος
Καραγεώργου Ἀλεξάνδρα
Καφούδας Πέτρος
Κολοκασίδης Ἀνδρέας
Κοῦκος Στέλιος
Λέγγας Μπάμπης
Μπονόβας Νίκος
Ξεινὸς Γιώργος
Τουτὸς Νίκος
Χειλᾶς Χρῆστος
Χονδρογιάννης Σταμάτης

Ἱερὲς Μονὲς Ἁγίου Ὄρους:

Μεγίστης Λαύρας
Βατοπαιδίου
Ἰβήρων
Διονυσίου
Κουτλουμουσίου
Παντοκράτορος
Ξηροποτάμου
Δοχειαρίου
Καρακάλλου
Φιλοθέου
Σίμωνος Πέτρας
Ἁγίου Παύλου
Ξενοφῶντος
Γρηγορίου
Ἑσφιγμένου
Ἁγίου Παντελεήμονος

Ἱερὸ Ἰβηρήτικο Κελλι Μεταμορφώσεως Χριστοῦ
Ἱερά Καλύβη Ἁγίου Ἀκακίου Σκήτης Κουσοκαλυβίων

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΛΟΓΙΟΙ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗ ΣΤΟ ΑΓΙΟΝ ΟΡΟΣ Φαίδων Χατζηαντωνίου, Άρχιτέκτων - Άναστυλωτής	22
SCHOLARS AND SCHOLARSHIP ON MOUNT ATHOS Phaidon Hadjiantoniou, Architect - Restorer	27
ΔΙΑΚΕΚΡΙΜΕΝΟΙ ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ DISTINGUISHED SCHOLARS OF MOUNT ATHOS	30
ΛΟΓΙΟΙ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ (10ος - 19ος ΑΙ.) Κρίτων Χρυσσοχοΐδης, Διευθυντής ΙΙΕ/ΕΙΕ	32
SCHOLARS OF MOUNT ATHOS (10 TH - 19 TH CENT.) Kriton Chrysochoidis, Director of the IHR/NHRF	43
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΟΝΩΝ LIBRARIES OF THE HOLY MONASTERIES	72
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΟΝΩΝ. ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗΣ. ΖΩΝΤΑΝΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΧΩΡΟΙ ΦΥΛΑΞΗΣ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ Ζήσης Μελισσάκης, Έρευνητής - Παλαιογράφος, ΙΙΕ/ΕΙΕ	74
LIBRARIES OF THE HOLY MONASTERIES. DOCUMENTING WORSHIP AND SCHOLARSHIP. LIVING BODIES AND SPACES OF TREASURES DEPOSITORIES Zisis Melissakis, Palaiography Specialist - RIHR/NHRF	83
ΑΘΩΝΙΑΔΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΑΚΑΔΗΜΙΑ ATHONIAS ECCLESIASTICAL ACADEMY	126
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΔΡΟΜΗ ΤΗΣ ΑΘΩΝΙΑΔΟΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ Ίωακείμ Παπάγγελος, Δρ. Αρχαιολογίας	128

HISTORY OF THE ATHONIAS ECCLESIASTICAL ACADEMY	135
Ioakeim Ath. Papaggelos, Ph.D. in Archaeology - Archaeologist	
ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΟΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΗΣ ΑΘΩΝΙΑΔΟΣ ΣΧΟΛΗΣ ΒΑΣΕΙ ΤΩΝ ΣΙΓΙΛΛΙΩΝ ΤΟΥ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΥ ΠΑΤΡΙΑΡΧΟΥ ΚΥΡΙΑΛΛΟΥ ΤΟΥ Ε΄	136
Δημήτριος Νικολακάκης, Λέκτορας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ	
THE LEGAL CONDITIONS CONCERNING THE FOUNDING AND OPERATION OF THE ATHONIAS ECCLESIASTICAL ACADEMY	141
Dimitrios Nikolakakis, Lecturer of the Faculty of Theology AUTH	
ΕΝΤΥΠΙΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΙΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	172
PRINTED BOOKS IN THE LIBRARIES OF MOUNT ATHOS	
ΤΑ ΕΝΤΥΠΙΑ ΒΙΒΛΙΑ ΣΤΙΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ	174
Δημήτριος Κ. Χατζημιχαήλ, Δρ. Φιλολογίας - Βυζαντινολόγος	
PRINTED BOOKS IN LIBRARIES OF THE HOLY MOUNTAIN	183
Dimitrios Hadjimichael, Ph.D. in Greek Literature - Byzantinist	
ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ	196
ATHONITE TYPOGRAPHY AND BOOKBINDING	
ΑΓΙΟΡΕΙΤΙΚΗ ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ	198
Φαίδων Χατζηαντωνίου, Αρχιτέκτων - Ανασπλωτής	
ATHONITE TYPOGRAPHY AND BOOKBINDING	205
Phaidon Hadjiantoniou, Architect - Restorer	

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΕΣ ΤΩΝ ΙΕΡΩΝ ΜΟΝΩΝ. ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΚΑΙ ΛΟΓΙΟΣΥΝΗΣ. ΖΩΝΤΑΝΟΙ ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΧΩΡΟΙ ΦΥΛΑΞΗΣ ΚΕΙΜΗΛΙΩΝ

Ζήσης Μελισσάκης, Παλαιογράφος - Έρευνήτης ΙΙΕ/ΕΙΕ

Ὅς χώροι συγκέντρωσης προϊόντων πνευματικῆς ἐργασίας οἱ μοναστηριακῆς Βιβλιοθηκῆς συνδέονταν ἀνέκαθεν μὲ τὴ λογιόσυνη τῶν μοναχῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν λαϊκῶν ποὺ τὶς ἐπισκέπτονταν. Ὡστόσο δὲν εἶναι οἱ ἀνάγκες καὶ ἡ ἐργασία ἀνήσυχων λογίων ποὺ ὀδήγησαν στὸν σχηματισμὸ τῶν ἀρχικῶν τουλάχιστον πυρήνων τους. Ἡ ὕπαρξη ἔστω καὶ μιᾶς στοιχειώδους συλλογῆς βιβλίων σχεδὸν σὲ κάθε Μονὴ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ἐξηγεῖται καταρχὴν ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τῆς καθημερινῆς λατρείας τῆς μοναστικῆς κοινότητος καὶ ἀπὸ τὴν κατὰ μόναν ἀνάγνωσι τῶν μελῶν τῆς γιὰ τὴν πνευματικὴ τους βελτίωσι. Ἡ θεία Λειτουργία καὶ οἱ κάθε εἶδους Ἀκολουθίαι ποὺ τελοῦνται συνεχῶς σὲ ἓνα Μοναστήρι ἀπαιτοῦν τὴν ὕπαρξη ἑνὸς ἀριθμοῦ λειτουργικῶν βιβλίων διαθέσιμων στὸν ναό, στὰ παρεκκλήσια, στὴν Τράπεζα, ἀλλὰ καὶ στὰ ὑπαγόμενα σὲ αὐτὸ ἐξαρτήματα (Κελλιά, Καθίσματα, Καλύβες, Μετόχια), ἐνῶ ἡ ἀτομικὴ πνευματικὴ προσπάθεια κάθε ἀδελφοῦ περιλαμβάνει καὶ τὴ μελέτη ἀσκητικῶν καὶ θεολογικῶν ἔργων. Πολὺ συχνά, ὡστόσο, στὰ βασικὰ αὐτὰ βιβλία προστίθενται καὶ ἄλλα ποὺ συνδέονται μὲ τὰ λόγια ἐνδιαφέροντα ὀρισμένων μοναχῶν ποὺ κατὰ καιροὺς ἐγκαταβίωσαν στὴ Μονή.

Ἡ πραγματικότητα αὐτὴ βρίσκεται πίσω ἀπὸ τὴ συγκρότησι κάθε ἀγιορειτικῆς Βιβλιοθήκης. Ἄν καὶ γιὰ τὶς παλαιότερες τουλάχιστον φάσεις σχηματισμοῦ τους ὁ ὅρος «Βιβλιοθήκη» πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται ὄχι τόσο μὲ τὴ σημερινὴ ἔννοια τῆς ἐνιαίας ὀργανωμένης συλλογῆς, ἀλλὰ περισσότερο ἑνὸς ἀριθμοῦ τόμων πιθανὸν διάσπαρτων σὲ μικρῆς ὁμάδες, ὅπου ὑπῆρχε ἀνάγκη ἀνάγνωσις, σταδιακὰ οἱ Μονῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους συγκέντρωσαν τὶς ἐντυπωσιακῆς συλλογῆς ποὺ γνωρίζουμε σήμερον μὲ τὴ συνεχῆ ἀντικατάστασι τῶν λειτουργικῶν βιβλίων ποὺ φθειρόνταν - ἀλλὰ καὶ τὴ διατήρησι ὡς κειμηλίων τῶν παλαιότερων ποὺ ἀποσύρονταν - καὶ μὲ τὴν προσθήκη σὲ αὐτὰ προσωπικῶν συλλογῶν ἀδελφῶν ποὺ ἀπεβίωσαν. Καὶ καθὼς ἕως τὰ τέλη τοῦ 15ου αἰ. τὸ βιβλίον νοεῖται ἀποκλειστικὰ ὡς χειρόγραφο, ποὺ πολλῆς φορῆς ἀντιγράφεται ἐπιτόπου, καὶ ὄχι ὑποχρεωτικὰ ὡς εἰσαγόμενον ἀντικείμενον, ὅπως τὸ ἐντυπο, ἡ ἱστορία τῶν ἀθωνικῶν Βιβλιοθηκῶν συχνὰ ἀνιχνεύεται μέσα ἀπὸ τὶς πληροφορίες γιὰ παραγωγή χειρογράφων σὲ αὐτές.

Μαρτυρίες γιὰ τὴν παρουσίαν κωδίκων στὸν Ἅθωνα ἔχουμε ἤδη ἀπὸ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ἴδρυσις τῆς μοναστικῆς πολιτείας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποὺ εἰκάζουμε ὅτι θὰ ἔφεραν μαζί τους οἱ πρῶτοι κοινοβιάτες, ὁ ἴδιος ὁ ὁσιος Ἀθανάσιος ἀναφέρεται καὶ ὡς κωδικογράφος, ἐνῶ σύγχρονός του στὴ Μονὴ Μεγίστης Λαύρας

υπήρξε ο βιβλιογράφος μοναχός Ἰωάννης, τοῦ ὁποῦ γινωρίζουμε κώδικες ἀπὸ τὸ 984 καὶ ἐξῆς. Περισσότερο γνωστὴ εἶναι ἡ ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴ Μονὴ Ἰβήρων, στὴν ὁποία οἱ βασικὲς λειτουργικὲς ἀνάγκες τῶν γεωργιανῶν ἀδελφῶν τῆς ἀρχικὰ καλύφθηκαν μὲ βιβλία στὴ γλῶσσα τους ποὺ ἀντιγράφηκαν κατὰ παραγγελία στὴ Γεωργία, ἀλλὰ ἀμέσως μετὰ ξεκίνησε καὶ προσπάθεια ἐπιτόπου μετάφρασης ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ καὶ ἀντιγραφῆς περισσοτέρων, μὲ φροντίδα τοῦ πρώτου ἡγουμένου τῆς, Ἰωάννη τοῦ Ἰβηρα. Ἡ προσπάθεια αὐτή, στὴν ὁποία συμμετεῖχε ὡς μεταφραστὴς καὶ ὁ γιὸς τοῦ Ἰωάννη καὶ δεῦτερος ἡγούμενος τῆς Μονῆς Εὐθύμιος, συνεχίστηκε μὲ ἑλληνικοὺς πλέον κώδικες στὶς ἀρχὲς τοῦ 11ου αἰ., ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποία ἐργάσθηκε ἐκεῖ ὁ γνωστὸς κωδικογράφος Θεοφάνης.

Ἀνάλογη δράση φαίνεται ὅτι ἀναπτύχθηκε κατὰ τὶς πρώτες δεκαετίες τῆς ἱστορίας τους καὶ σὲ ἄλλες Μονές, ὅπως αὐτὴ τοῦ Βατοπαιδίου, τοῦ Ἁγίου Νικολάου (μετέπειτα Δοχειαρίου) καὶ στὴ μὴ ὑπάρχουσα σήμερα Μονὴ τοῦ Μαγουλᾶ. Γενικὰ ἀπὸ τὶς διαθέσιμες πληροφορίες συμπεραίνουμε ὅτι ἀνάμεσα στὰ πρώτα μελήματα κάθε νέας ἀδελφότητας ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῶν ἀπαραίτητων βιβλίων γιὰ τὴν κάλυψη τῶν λατρευτικῶν ἀναγκῶν. Σὲ ὀρισμένες, μάλιστα, περιπτώσεις ὁ ἀριθμὸς τῶν παραγόμενων μέσα σὲ λίγα σχετικὰ ἔτη κωδίκων, ἡ ὁμοιότητα τῶν ἐξωτερικῶν τους χαρακτηριστικῶν (εἶδος γραφῆς καὶ κωδικολογικὰ χαρακτηριστικὰ), ἀλλὰ καὶ τὰ περιεχόμενα κείμενα, ποὺ συχνὰ συγκροτοῦν μία πλήρη σειρά λειτουργικῶν βιβλίων, θυμίζουν τὰ ἐλάχιστα γνωστὰ βυζαντινὰ ἀντιγραφικὰ ἐργαστήρια (εἰδικότερα τῶν Μονῶν Στουδίου καὶ Ὀδηγῶν στὴν Κωνσταντινούπολη) μὲ ὀργάνωση ἀνάλογη ἐκείνης ποὺ εἶχαν τὰ scriptoria τῆς Δύσης. Ὡστόσο, παραμένουμε ἐπιφυλακτικοὶ σὲ τέτοιου εἶδους παραλληλισμούς, καθὼς τὸ σύνθηρες βυζαντινὸ κωδικογραφικὸ ἐργαστήριό ὀρίζεται ἀπλῶς ἀπὸ τὴν παρουσία σὲ μία Μονή, σὲ διάστημα μερικῶν ἐτῶν ἢ λίγων δεκαετιῶν, γραφῶν ποὺ ἐργάζονται χωρὶς αὐστηροὺς κανόνες, ἀλλὰ ἐνδεχομένως ἀκολουθώντας τὶς καλλιγραφικὲς τάσεις τῆς ἐποχῆς τους. Μία τέτοια περίπτωση ἀποτελεῖ λ.χ. ἡ ἀξιόλογη ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα ποὺ παρατηρεῖται στὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ 14ου αἰ. στὴ νεοϊδρυθεῖσα τότε Μονὴ Παντοκράτορος.

Ὅταν οἱ βασικὲς ἀνάγκες μιᾶς νέας Μονῆς εἶχαν πλέον καλυφθεῖ, τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀδελφῶν τῆς γιὰ ἀντιγραφὴ κωδίκων δὲν ἔπαυε, ἀλλὰ κατὰ καιροὺς προχωροῦσαν σὲ νέες προσπάθειες γιὰ ἀνανέωση τῶν βιβλίων, ποὺ ἀσφαλῶς θὰ φθειρόνταν ἀπὸ τὴν καθημερινὴ χρήση. Τέτοια ἀνανέωση πρέπει νὰ σημειώθηκε τὸν 14ο αἰ. στὴ Μονὴ Μεγίστης Λαύρας, ὅπου ἐργάζονται ἀρκετοὶ γραφεῖς, στὸ Βατοπαίδι καὶ στὴ Μονὴ Δοχειαρίου. Ἐξᾶλλου, καὶ πέρα ἀπὸ τὴν παραγωγὴ λειτουργικῶν βιβλίων, ὁ 14ος αἰ. ὑπῆρξε περίοδος ἀκμῆς γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωὴ στὸν Ἄθωνα, καθὼς μάλιστα στὸ πλαίσιο τῆς παλαιολόγειας ἀναγέννησης καὶ τῆς ἡσυχαστικῆς διαμάχης πολλοὶ λόγοι ἐργάσθηκαν ἐκεῖ.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἐπιτόπου ἀντιγραφὴ, οἱ ἀγιορειτικὲς συλλογὲς ἐμπλουτίζονταν συνεχῶς καὶ μὲ δωρεὲς καὶ κληρονομίαις, τόσο ἐπώνυμων μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας, ὅσο καὶ ἀπλῶν λαϊκῶν, ἀλλὰ καὶ Ἁγιορειτῶν καὶ μὴ μοναχῶν. Στὶς περιπτώσεις αὐτὲς βέβαια – καὶ κυρίως ὅταν ἐπρόκειτο γιὰ κληροδοτήματα – τὰ βιβλία δὲν ἦταν πάντα τὰ ἀπαραίτητα χρυστικὰ σὲ μία Μονή, ἀλλὰ ἐνίοτε ἀντανακλοῦσαν τὰ κάθε εἶδους ἐνδιαφέροντα τοῦ πρώην κατόχου τους. Ἀπὸ τὶς δωρεὲς ἢ περισσότερο ἐντυπωσιακὴ καὶ καλύτερα γνωστὴ εἶναι αὐτὴ τοῦ αὐτοκράτορα Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ, ὁ ὁποῖος βοήθησε τὴ Μονὴ Βατοπαιδίου καὶ μετὰ τῶν ἐτῶν 1347 καὶ 1354 τῆς δώρησε εἴκοσι ἑξὶ περίπου λαμπρὰ χειρόγραφα ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του Βιβλιοθήκη. Οἱ περισσότερο ταπεινὲς ἀφιερώσεις ἀπὸ ἀπλοὺς λαϊκοὺς καὶ κληρικοὺς εἶναι πολλὲς καὶ τὶς πληροφοροῦμαστε ἀπὸ σχετικὰ σημειώματα σὲ φύλλα τῶν ἀφιερωμάτων ἢ σπανιότερα ἀπὸ ἐγγραφα, ὅπως στὴν περίπτωση τῆς διαθήκης μιᾶς χήρας ποὺ τὸ 1098 μετὰξὺ ἄλλων ἀφιέρωσε στὴ Μονὴ Βατοπαιδίου ὀρισμένα λειτουργικὰ βιβλία.

Σύντομα φαίνεται ὅτι οἱ μικρὲς αὐτὲς συλλογὲς διογκώθηκαν τόσο, ὥστε ἔγινε αἰσθητὴ ἡ ἀνάγκη ὀργάνωσής

τους. Ὡστόσο, ἡ καταμέτρηση κατὰ εἶδη τῶν βιβλίων τῆς ἀνύπαρκτης σήμερα Μονῆς Ξυλουργοῦ, πού γίνεται σέ ἀπογραφή τοῦ 1142, προφανῶς μαρτυρεῖ τήν ἀντιμετώπισή τους ὡς πολύτιμων περιουσιακῶν στοιχείων τῆς Μονῆς καί ἡ μόνη ὀργάνωση πού διαφαίνεται εἶναι πιθανῶς ἡ συγκέντρωσή τους σέ ἓνα χῶρο καί ἀσφαλῶς ἡ μέριμνα γιά τήν ἀποφυγή ἀπωλειῶν. Ἀνάλογες καταγραφές παρατηροῦνται καί τοὺς ἐπόμενους αἰῶνες, πολὺ συχνά σέ ὁμόλογα πώλησης Κελλίων, ὅπου μεταξὺ ἄλλων μνημονεύονται κάθε φορὰ καί τὰ βιβλία τους, ἐνῶ περισσότερο λεπτομερῆς εἶναι ὁ κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πρωτάτου τῶν τελῶν τοῦ 14ου αἰ., χωρίς ὅμως καί πάλι νὰ εἶναι ἀντιληπτὴ σέ αὐτὸν κάποια πρόθεση ὀργάνωσής της. Ἀντιθέτως, τὰ σημειώματα τῶν ἀρχῶν τοῦ 13ου αἰ. μὲ ταξινομικούς ἀριθμούς πού βρίσκουμε σέ πολλοὺς κώδικες τῆς Μεγίστης Λαύρας καί τοῦ 14ου καί 15ου αἰ. σέ τόμους τοῦ Βατοπαιδίου προέρχονται μὲ βεβαιότητα ἀπὸ προσπάθειες κατάταξης καί ταξιθέτησης τοῦ ὕλικου.

Ἄν ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον γιά ταξινόμηση τῶν βιβλίων φαίνεται ὅτι περιοριζόταν ἀκόμη στὶς μεγαλύτερες ἀθωνικὲς συλλογές, περισσότερο κοινὴ ἦταν ἡ φροντίδα γιά τὴν ἀσφαλῆ στέγασή τους. Πέρα ἀπὸ τὴν ἀναμενόμενη τοποθέτηση τῶν χειρογράφων σέ κάποιο ἐρμάριο τοῦ Καθολικοῦ, γιά εὐκόλη πρόσβαση -τέτοια μαρτυρεῖται λ.χ. τὸν 15ο αἰ. στὸ Βατοπαίδι-, ὁ συννηθισμένος χῶρος πού τοὺς ἐξασφάλιζε μεγαλύτερη προστασία ἀπὸ φωτιά ἦταν στὰ Κατηχούμενα, ἐπάνω ἀπὸ τὸν Νάρθηκα τοῦ ναοῦ. Αὐτὴ ἡ λύση μαρτυρεῖται ἤδη ἀπὸ τὸν 14ο αἰ. σέ χειρόγραφα τῆς Λαύρας καί συνέχισε νὰ προτιμᾶται μέχρι καί στὴ μεταβυζαντινὴ περίοδο, ἐνίοτε μὲ παράλληλη χρῆση καί ἄλλων χώρων, κυρίως τοῦ Σκευοφυλάκιου ἢ τοῦ Τυπικαριοῦ, ὅποτε συμπεραίνουμε ὅτι στὶς σχετικὲς Μονὲς ὑπῆρχαν δύο Βιβλιοθῆκες, πιθανότατα μία μὲ τοὺς καθημερινῆς χρήσης τόμους καί μία (στὸ Σκευοφυλάκιο) μὲ τοὺς περισσότερο πολύτιμους πού προορίζονταν γιά ἐπίσημες περιστάσεις.

Τὴ γέννηση καί ἀνάπτυξη τῶν ἀθωνικῶν Βιβλιοθηκῶν, ἀπὸ τὸν 10ο αἰ. καί ἔξῃς, ἀκολούθησε ὁ αἰώνας τῆς ὀθωμανικῆς κατάκτησης (15ος), μία δύσκολη ἀπὸ κάθε ἄποψη περίοδος γιά τὸ Ἅγιον Ὄρος. Τὴν ἐποχὴ αὐτὴ οἱ ἀναφορὲς γιά ἀντιγραφή κωδίκων εἶναι πολὺ λιγότερες καί περιορίζονται στὸ πρῶτο ἡμισυ. Ἐξάλλου, εἶναι αὐτὴ τὴν ἐποχὴ πού ἀρχίζει νὰ ἐκδηλώνεται τὸ συστηματικὸ ἐνδιαφέρον τῆς Δύσης γιά τὸ περιεχόμενο τῶν Βιβλιοθηκῶν, καθὼς μέσα στὸ κλίμα τῆς Ἀναγέννησης αὐξάνεται συνεχῶς ἡ ζήτηση γιά χειρόγραφα μὲ ἔργα συγγραφέων τῆς ἀρχαιότητας, ἐνῶ στὸ πλαίσιο τῆς θεολογικῆς διαμάχης ὀρθόδοξης καί δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀναζητοῦνται κώδικες μὲ θεολογικὰ κείμενα. Ὡς ἀποτέλεσμα τῶν παραπάνω σημειώνονται οἱ πρῶτες ἐπισκέψεις ἀπεσταλμένων τῆς Δύσης στὸ Ὄρος μὲ σκοπὸ τὴν ἀπόκτηση χειρογράφων, οἱ ὁποῖες προκάλεσαν ἀπώλειες στὶς συλλογές τῶν Μονῶν. Ἡ παλαιότερη ἴσως τέτοια ἐπίσκεψη φαίνεται ὅτι εἶναι αὐτὴ ἐνὸς ἐλάχιστου γνωστοῦ ἀπεσταλμένου τοῦ Βατικανοῦ μὲ τὸ ὄνομα Lucianus Xama ἢ Zamia στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 15ου αἰ., ἡ ὁποία κατέληξε στὴ μεταφορὰ ἀρκετῶν κωδίκων τῆς Μονῆς Παντοκράτορος στὴ Βατικανὴ Βιβλιοθήκη. Λίγο ἀργότερα, τὸ 1444, ὁ Ἰταλὸς Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης κατὰ τὴν περιήγησή του θὰ ἀποκτήσει ἓνα τόμο ἀπὸ τὴ Μονὴ Ἰβήρων - μία ἀπὸ τίς λίγες ἐξαιρέσεις στὰ κυρίως ἀρχαιολογικὰ καί ἐπιγραφικὰ ἐνδιαφέροντά του. Τέλος, λίγα χρόνια πρὶν τὴν ἐκπνοὴ τοῦ αἰῶνα, τὸ 1491 περίπου, ὁ γνωστὸς Ἑλληνας λόγιος Ἰανὸς Λάσκαρις ἐπισκέφθηκε ὀρισμένες ἀθωνικὲς συλλογές ἀναζητῶντας χειρόγραφα γιά τὴ Βιβλιοθήκη τοῦ Λαυρεντίου τῶν Μεδίκων στὴ Φλωρεντία. Ὡστόσο, ἂν καί ἡ ἐπικρατοῦσα ἄποψη θέλει τὸν Ἰανὸ νὰ μεταφέρει ἀπὸ τὸ Ὄρος πολλοὺς κώδικες, στὴν πραγματικότητα φαίνεται ὅτι οἱ πολυάριθμες καταγραφές του χρησίμευσαν περισσότερο ὡς ὁδηγὸς γιά τὴν ἀντιγραφή τῶν σημαντικότερων κειμένων πού ἐντόπισε καί τὴν ἀποστολὴ τους στὴν Ἰταλία, ὅπως συνέβη λ.χ. μὲ τὸν γνωστὸ βατοπαιδινῆς προέλευσης κώδικα Cirrpsianus, τοῦ ὁποῦ ἀντίγραφο βρίσκεται σήμερα στὴ Λαυρεντιανὴ Βιβλιοθήκη τῆς Φλωρεντίας. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον τους γιά τὰ ἔργα πού φυλάσσονταν στὶς Βιβλιοθῆκες, οἱ μαρτυρίες τοῦ Κυριακοῦ καί τοῦ Ἰανοῦ προσφέρουν καί μία στοι-

χειώδη εικόνα τῆς τότε κατάστασης, μὲ τις συλλογὲς τῆς Μεγίστης Λαύρας καὶ τοῦ Βατοπαιδίου νὰ ξεχωρίζουν ὡς ὀργανωμένες Βιβλιοθῆκες καὶ στὶς Μονὲς Παντοκράτορος καὶ Φιλοθέου νὰ ὑπονοεῖται ἡ ὕπαρξη ἀξιόλογων προσωπικῶν συλλογῶν συγκεκριμένων μοναχῶν.

Τὸν 16ο αἰ. ἀρχίζει μία περίοδος ἀναγέννησης τῶν ἀγιορειτικῶν Βιβλιοθηκῶν, ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀναδιοργάνωσή τους, συντήρηση πολλῶν ὑπαρχόντων χειρογράφων καὶ ἀντιγραφή νέων. Προσπάθειες ἀνακαίνισης παλαιῶν τόμων ἔχουν ἤδη ἐξακριβωθεῖ καὶ μελετηθεῖ στὶς Μονὲς Ἰβήρων, Παντοκράτορος, Κωνσταντίνου -ἀλλὰ καὶ στὴ Δοχειαρίου, καθὼς καὶ στὸ Πρωτᾶτο- καὶ συνήθως περιλαμβάνουν βιβλιοδέτησή τους, ἀναπλήρωση τμημάτων τοῦ κειμένου ποὺ εἶχαν ἐκπέσει, προσθήκη πινάκων περιεχομένων καὶ ἐπιδιόρθωση φθορῶν σὲ φύλλα τους. Ἀκόμη πιὸ ἐντυπωσιακὴ ὅμως εἶναι ἡ ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα ποὺ ἀναπτύσσεται στὶς περισσότερες Μονὲς ἀπὸ πολλοὺς γνωστοὺς γραφεῖς. Μεταξὺ αὐτῶν ξεχωρίζουν στὴ Μονὴ Ἰβήρων ὁ ὄσιος Θεόφιλος, ὁ προηγούμενος Διονύσιος, ὁ λόγιος Παχώμιος Ρουσάνος, ὁ Θεόδωρος Ἀριολογᾶς καὶ ὁ ἱερομόναχος Θεόκλητος ἀπὸ τῆ Σκήτη τοῦ Μαγουλά, οἱ μοναχοὶ Ἰωὴλ καὶ Κύριλλος ἀπὸ τῆ Σιμωνόπετρα, ὁ ἡγούμενος τῆς Μονῆς Διονυσίου καὶ μητροπολίτης Λαρίσης Θεωνᾶς καὶ ἄλλοι. Πολλοὶ ἄλλοι κώδικες προστίθενται στὶς συλλογὲς ἀπὸ νέες δωρεὲς καὶ κληρονομίες, ὅπως αὐτὴ τοῦ βατοπαιδικοῦ μοναχοῦ καὶ πρώην μητροπολίτη Θεσσαλονίκης Μακαρίου Παπαγεωργόπουλου (1546) καὶ τοῦ ἀνακαινιστῆ τῆς Μονῆς Σταυρονικήτα πατριάρχη Ἱερεμία Α΄ († 1546), ἐνῶ στὸ κλείσιμο τοῦ αἰῶνα ὁ λόγιος ἐπίσκοπος Κυθήρων Μάξιμος Μαργούνιος δωρίζει στὴ Μονὴ Ἰβήρων ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ βιβλίων του. Ἡ γενικὴ αὐτὴ ἀνανέωση ἀφορᾷ κατὰ κύριο λόγο σὲ λειτουργικὰ βιβλία, ποὺ ὅπως ἦταν φυσικὸ φθειρόνταν περισσότερο, χωρὶς πάντως νὰ ἀπουσιάζουν καὶ τὰ μὴ ἐκκλησιαστικά, ἀνάλογα μὲ τὰ ἐνδιαφέροντα τῶν γραφῶν καὶ κυρίως τῶν ἀφιερωτῶν ποὺ σὲ πολλὲς περιπτώσεις εἶναι λόγοι.

Ἐξάλλου, οἱ συλλογὲς ἐμπλουτίζονται στὸ ἐξῆς καὶ μὲ πολυἀριθμὰ ἔντυπα, ποὺ φθάνουν συνήθως μὲ δωρεὲς -ὅπως αὐτὴ τοῦ δασκάλου τῆς Πατριαρχικῆς Ἀκαδημίας Θεοφάνη Ἐλεαβούλου πρὸς τὴ Μονὴ Ἰβήρων- καὶ περιέχουν μὴ λειτουργικὰ κείμενα, δεδομένης τῆς δυσπιστίας μέχρι τὸν 18ο αἰ. τοῦ ὀρθόδοξου κόσμου πρὸς τὸ ἔντυπο λειτουργικὸ βιβλίον, καθὼς προερχόταν ἀπὸ τὴ Δύση καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦταν ὕποπτο γιὰ νόθευση τοῦ κειμένου του. Ὡστόσο, ἡ συνακόλουθη αὐξηση τοῦ ὄγκου τῶν βιβλίων δὲν φαίνεται νὰ ὀδήγησε σὲ διαχωρισμὸ τους σὲ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα. Ἀντιθέτως συνεχίζουν νὰ συνυπάρχουν στὸν ἴδιο χῶρο καὶ μόνο στὶς καταγραφὲς ἐνίοτε οἱ τόμοι προσδιορίζονται ὡς ἔντυποι ἢ χειρόγραφοι. Ἡ συστηματικὴ διάκριση τῶν δύο τύπων βιβλίων, τόσο στὴ φύλαξή τους, ὅσο καὶ στὴ συνείδηση τῶν ἀναγνωστῶν θὰ ἀρχίσει πολὺ ἀργότερα, τὸν 19ο αἰ.

Μαζὶ μὲ τὴ διόγκωση ὅμως τῶν ἀθωνικῶν συλλογῶν τὴν περίοδο αὐτὴ παρατηρεῖται καὶ νέα αὐξηση τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Εὐρώπης γιὰ τὸ περιεχόμενό τους. Παρόλο ποὺ βρισκόμαστε ἀκόμη μακριὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες μετατοπίσεις κωδίκων τοῦ ἐπόμενου αἰῶνα, τὸ ὄνομα τοῦ Νικολάου Σοφianoῦ συνδέθηκε μὲ σημαντικὲς ἀπώλειες τῶν Βιβλιοθηκῶν (1543 περ.) πρὸς ὄφελος τοῦ πρέσβη τοῦ Καρόλου Ε΄ στὴ Βενετία Don Diego Hurtado de Mendoza. Ὡστόσο, ἂν καὶ οἱ πηγὲς μιλοῦν γιὰ ἀπόκτηση ἑκατοντάδων τόμων ἀπὸ τὸν Κερκυραῖο λόγιον, πιθανότερο φαίνεται, ὅπως καὶ στὴν παλαιότερη περίπτωση τοῦ Λάσκαρι, νὰ προτιμήθηκε ἡ ἀντιγραφή τῶν περισσότερο σημαντικῶν. Ἐκεῖνο ὅμως ποὺ ἔχει ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι δημιουργεῖται πλέον ἓνας πραγματικὸς θρύλος στὴ Δύση γύρω ἀπὸ τὸν χειρόγραφο πλοῦτο τοῦ Ἁγίου Ὁρους, ὁ ὁποῖος ἐνίοτε δὲν ἐπαληθεύεται ἀπὸ τὰ γεγονότα.

Ἐξάλλου, ὁ πλοῦτος αὐτὸς ἀξομειωνόταν συνεχῶς καὶ μὲ τὴ φυσικὴ μετακίνηση πολλῶν τόμων στὸν χῶρο τῆς καθ' ἡμᾶς Ἀνατολῆς ὡς συνέπεια τῆς κινητικότητας μοναχῶν ποὺ ἄλλαζαν Μονὴ ἢ ταξίδευαν γιὰ

διαφόρους λόγους (ζητεία, υποθέσεις τῶν Μετοχίων κ. ἄ.). Οἱ σχετικές μαρτυρίες πού διαθέτουμε, κυρίως ἀπὸ σημειώματα σὲ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ ἔντυπα, εἶναι πολλές καὶ ἐπιβεβαιώνουν τὸ γεγονός ὅτι τὸ βιβλίο -ιδίως στὸ κλίμα τοῦ ιδιόρρυθμου συστήματος πού ἐπεκράτησε στὶς Μονές κατὰ τοὺς αἰῶνες τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας- συχνὰ παρέμενε κτῆμα τοῦ μοναχοῦ καὶ ταξίδευε μαζί του.

Ἡ ἀκμὴ τῶν ἀγιορειτικῶν Βιβλιοθηκῶν συνεχίσθηκε καὶ τὸν 17ο αἰ., ὁ ὁποῖος ὅμως σηματοδεύτηκε ἀπὸ μεγάλες ἀπώλειες. Ἡ ἀντιγραφικὴ δραστηριότητα τῶν Ἀθωνιτῶν πού τροφοδοτοῦσε τὶς συλλογές διατηρήθηκε αὐξημένη λ.χ. στὶς Μονές Διονυσίου, Ἰβήρων καὶ Σίμωνος Πέτρας, ἀπὸ τὶς ὁποῖες γνωρίζουμε πολλοὺς γραφεῖς, ἐνῶ ἀρκετοὶ τόμοι προῆλθαν ἀπὸ ἄλλους ἐκτὸς Ἐθῶνα, ὅπως ὁ Λουκάς ἐπίσκοπος Βυζαίου τῆς Βλαχίας καὶ ὁ μαθητὴς του Ματθαῖος ἐπίσκοπος Μυρέων, ὁ ἱερέας Γκίνος κ.ἄ. Ἐπίσης, γνωρίζουμε ἐργασίες συντήρησης παλαιότερων τόμων, ὅπως ἐκεῖνες στὴ Μονὴ Παντοκράτορος ἀπὸ τρεῖς μοναχοὺς, οἱ ὁποῖοι στάχωσαν ἀρκετὰ χειρόγραφα καὶ ἔντυπα λειτουργικῆς χρήσης.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ οἱ ἀπώλειες ὀφείλονται κυρίως σὲ δύο ἀπεσταλμένους -τὸν Κύπριο καθολικὸ ἱερέα Ἀθανάσιο Ρήτορα καὶ τὸν Ρῶσο μοναχὸ Ἀρσένιο Σουχάνωφ-, οἱ ὁποῖοι στὰ μέσα τοῦ αἰῶνα ἀπεκόμισαν ἑκατοντάδες κώδικες, ὁ πρῶτος γιὰ λογαριασμὸ τοῦ βιβλιόφιλου Γάλλου καρδινάλιου Mazarin καὶ τοῦ καγκελαρίου P. Segurier (1643-1649) καὶ ὁ δεύτερος γιὰ τὸν πατριάρχη Μόσχας Νίκωνα μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ τσάρου Ἀλεξίου (1653-1655). Στὴν περίπτωσι τοῦ Ἀθανασίου ἀξιοσημεῖωτη ἦταν ἡ ἀρχικὴ ἄρνησις τῶν Ἀγιορειτῶν νὰ παραχωρήσουν κώδικες τοὺς ὑπὸ τὸν φόβο ἢ τὸ πρόσχημα τῶν Τούρκων, ἐνῶ ἡ ἀποστολὴ τοῦ Ἀρσενίου πραγματοποιήθηκε μὲ τὸ σκεπτικὸ ὅτι τὰ βιβλία πού θὰ ἀπεκόμιζε ἦταν ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀναθεώρησι τῶν ρωσικῶν λειτουργικῶν κειμένων, ἂν καὶ τελικὰ συνέλεξε κάθε εἶδους χειρόγραφα καὶ ἔντυπα, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα τελικὰ παρέμειναν στὸ Ὄρος γιὰ ἄγνωστο μέχρι σήμερα λόγο. Πάντως καὶ στοὺς δύο ἀπεσταλμένους φαίνεται ὅτι οἱ Μονές, οἱ ὁποῖες ἐκείνη τὴν ἐποχὴ βρισκόνταν σὲ δεινὴ οἰκονομικὴ κατάστασι, πείσθηκαν νὰ παραχωρήσουν βιβλία τοὺς μὲ τὸ δέλεαρ οἰκονομικῶν ἀνταλλαγμάτων.

Μετὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. καὶ κυρίως τὸν 18ο οἱ Βιβλιοθηκῆς θὰ βρεθοῦν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ιδιότυπου ἀγγλογαλλικοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴν ἀπόκτησι ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερων καὶ ἀξιολογότερων χειρογράφων ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Πολλές ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἀποστολές τῶν Γάλλων στὸν Ἐθῶνα παρέμειναν ἀπλὰ σχέδια, ἐνῶ ἄλλες δὲν ἦταν ἐπιτυχεῖς. Γιὰ τὶς ἀντίστοιχες ἀγγλικές οἱ γνώσεις μας εἶναι περιορισμένες, ἀλλὰ γνωρίζουμε μὲ βεβαιότητα ὅτι τὸ 1727 ἡ Μονὴ Παντοκράτορος ἔστειλε ὀρισμένους κώδικες στὸ πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης ὡς ἀντάλλαγμα γιὰ τὴν οἰκονομικὴ βοήθεια πού τῆς ἔστειλε μετὰ ἀπὸ αἴτημά της. Τὸ γεγονός αὐτὸ καὶ οἱ συνεχεῖς ἀναφορές δυτικῶν πηγῶν τῆς ἐποχῆς στὴν ἀνάγκη διάθεσις χρημάτων ὡς μόνου πλέον τρόπου γιὰ τὴν ἀπόκτησι ἀθωνικῶν χειρογράφων -δεδομένης τῆς ἄρνησις τῶν μοναχῶν νὰ τὰ παραχωρήσουν- καταδεικνύουν ἀπὸ τὴ μιὰ τὴ σοβαρὴ οἰκονομικὴ ἔνδεια τῶν Μονῶν καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὸ ἐνδιαφέρον τῶν Ἀγιορειτῶν γιὰ τὶς Βιβλιοθηκῆς τοὺς καὶ τὴ συναίσθησι τῆς σημασίας τοὺς, ἔστω καὶ ἂν ἕνα μέρος μόνον ἀπὸ αὐτοὺς ἦταν σὲ θέσι νὰ τὶς ἀξιοποιήσει ἐκείνη τὴν ἐποχὴ.

Ἐξάλλου, τὴν ἀξία πού εἶχαν οἱ Βιβλιοθηκῆς τοῦ Ὄρους γιὰ τὸν κόσμον τῶν λογίων τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐπιβεβαιώνει ἡ φροντίδα τοὺς γιὰ τὴ σύνταξι καταλόγων τοὺς, ἂν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ θὰ ἐκδηλωθεῖ ἐντονότερα τὸν 19ο αἰ., ὅταν πλέον θὰ ἀρχίσει ἡ συστηματικὴ διάκρισι ἐντύπων καὶ χειρογράφων. Ἦδη ὅμως στὶς ἀρχές τοῦ 18ου αἰ. ὁ λόγιος πατριάρχης Ἱεροσολύμων Χρύσανθος Νοταρᾶς συντάσσει τὸν πρῶτον γνωστὸν συλλογικὸν κατάλογον ὀρισμένων Μονῶν, ἐνῶ τὸ 1722 ὁ ἐπίσης λόγιος πρῶτος μητροπολίτης Ναυπάκτου καὶ Ἄρτης Νεόφυτος Μαυρομάτης προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσει τὶς Βιβλιοθηκῆς τῶν Μονῶν Ἰβήρων καὶ Μεγίστης Λαύρας. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ὀργάνωσι στὸ ἐξῆς ἀρχίζει νὰ ἀπασχολεῖ περισσότερο τὶς Μονές ἢ στέγασι τῶν

συλλογῶν τους, πού, παρὰ τις ἀπώλειες, συνέχιζαν νὰ αὐξάνονται, καθὼς τὰ ἔντυπα πολλαπλασιάζονταν διαρκῶς σὲ ἀριθμὸ -στὸ ἕξῃς μάλιστα ὀρισμένα ἀποκτοῦνται ἀπὸ μοναχοὺς μὲ τὴ μέθοδο τῆς συνδρομῆς- ἐνῶ συνεχιζόταν καὶ ἡ ἀντιγραφή κωδίκων. Τέλος, στὰ μέσα τοῦ ἴδιου αἰῶνα ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἰβήρων, θὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἐκπαίδευση, καθὼς ὁ σχολάρχης τῆς Ἀθωνιάδας Σχολῆς Εὐγένιος Βούλγαρης (1753-1759) θὰ χρησιμοποιοῦσε τόμους τῆς γιὰ τὴ διδασκαλία. Μὲ τὴν Ἀθωνιάδα θὰ συνδεθεῖ ἀργότερα καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Πρωτάτου, ὄχι ὁμως ὡς πηγὴ διδακτικῶν βιβλίων, ἀλλὰ ὡς χῶρος φύλαξής τους σὲ περιόδους πού ἡ Σχολὴ διέκοπτε τὴ λειτουργία τῆς.

Οἱ ἐπισκέψεις ξένων πρὸς ἀναζήτησι χειρογράφων θὰ συνεχισθοῦν καθ' ὅλο τὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰ. Ἡ περιήγησι τῶν Ἄγγλων J. D. Carlyle καὶ δρ. Hunt τὸ 1801 μὲ σκοπὸ τὸν ἐντοπισμὸ χειρογράφων τῆς Καινῆς Διαθήκης γιὰ μία ἐπικείμενη ἔκδοσή τῆς δὲν φαίνεται νὰ συνοδεύθηκε ἀπὸ ἀπόκτησι κωδίκων, ἀλλὰ ἀντιθέτως μᾶς προσέφερε κάπως λεπτομερέστερες περιγραφὲς ὀρισμένων, καθὼς καὶ μαρτυρίες γιὰ τὴν κατάστασι κάθε Βιβλιοθήκης. Ἀντιθέτως ἡ ἐπίσκεψι τοῦ Ἄγγλου βιβλιόφιλου βαρῶνου R. Curzon τὸ 1837 κατέληξε σὲ ἀγορὰ -μὲ δόλιο τρόπο- ἀρκετῶν ἀξιόλογων ἀπὸ ὀρισμένες Μονές, ἐνῶ τῆς ὀργανωμένες ἀποστολῆς τῆς Δύσης θὰ κλείσει ὁ Ἑλληνας λόγιος Κωνσταντῖνος-Μηνᾶς Μηνωίδης (1841-1843) πού ὡς ἀπεσταλμένος τῆς γαλλικῆς κυβέρνησις ἀπέσπασε ἄγνωστο ἀκόμη ἀριθμὸ χειρογράφων, συντάσσοντας παράλληλα καὶ τοὺς πρώτους ἴσως λεπτομερεῖς καταλόγους γιὰ τῆς περισσότερες συλλογῆς. Λίγο πρὶν καὶ κυρίως λίγο μετὰ ἀπὸ αὐτὸν οἱ ἀθωνικῆς συλλογῆς θὰ ὑποστοῦν νέες ἀπώλειες ἀπὸ Ρώσους περιηγητῆς, ὅπως ὁ Β. Ὀρλώφ (1834-1835), ὁ ἀρχιμανδρίτης Α. Καπουστῖν (1859-1863), ὁ Π. Σεβαστιάνωφ καὶ κυρίως ὁ Πορφύριος Οὐσπένσκι (1845 καὶ 1858). Ἀπώλειες θὰ προκληθοῦν καὶ ἀπὸ πυρκαγιῆς, πρόβλημα πού ταλαιπωροῦσε τῆς ἀγιορειτικῆς Μονῆς σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας τους. Στὰ τέλη, ὡστόσο, αὐτοῦ τοῦ αἰῶνα (1891) θὰ σημειωθεῖ ἡ μεγαλύτερη ἴσως γνωστὴ καταστροφὴ ἀπὸ φωτιὰ στὸ Ὅρος, στὴ Μονὴ Σίμωνος Πέτρας, ἀπὸ τὴν ὁποία χάθηκε τὸ σύνολο τῆς Βιβλιοθήκης. Δέκα χρόνια μετὰ (1901) θὰ πληγεῖ ἀπὸ πυρκαγιὰ καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Μονῆς Ἁγίου Παύλου, μὲ πολὺ μικρότερες ὁμως ζημιῆς, ἐνῶ μεγάλη ἦταν ἡ καταστροφὴ στὴ Σκήτη τοῦ Ἁγίου Ἀνδρέα τὸ 1958.

Παράλληλα ὁμως οἱ Βιβλιοθηκῆς δὲν σταματοῦν νὰ ἐμπλουτίζονται, κυρίως μὲ ἔντυπα, καθὼς ἐμφανίζονται τὰ πρῶτα τυπογραφεῖα στὴν Ἀνατολή, καὶ μάλιστα στὴν ἐλεύθερη Ἑλλάδα μετὰ τὴν Ἐπανάστασι, καὶ συνακόλουθα μειώνεται συνεχῶς ἡ ἀντιγραφή χειρογράφων, ἂν καὶ θὰ συνεχιστεῖ ποσοδικὰ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 20ου αἰ., κυρίως μὲ κείμενα *Ἀκολουθιῶν* σὲ μικροὺς τόμους («φυλλάδες»). Γιὰ τὴ φύλαξι ὅλου αὐτοῦ τοῦ ὄγκου, ὁ ὁποῖος πλέον διαχωρίζεται σὲ ἔντυπα καὶ χειρόγραφα, στὰ μέσα τοῦ 19ου αἰ. γενικεύεται ἡ χρῆσι τοῦ πύργου κάθε Μονῆς ὡς Βιβλιοθήκης (1867 στὸ Βατοπαίδι), κάτι πού, ὅπως φαίνεται ἀπὸ μαρτυρίες, εἶχε ἀρχίσει ἀρκετὰ νωρίτερα γιὰ ὀρισμένες, ὅπως οἱ Μεγίστης Λαύρας καὶ Παντοκράτορος.

Ἐξάλλου, μετὰ τῆς συνεχῆς ἀπώλειες χειρογράφων ἐπὶ τόσους αἰῶνες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ συνεχῶς αὐξανόμενο ἐνδιαφέρον τῆς ἐπιστήμης, τὸ δεύτερο ἡμισυ τοῦ 19ου αἰ. εἶχε γίνει πλέον ἐπιτακτικὴ ἡ ἀνάγκη γιὰ ἀναλυτικὴ καταλογογράφηση τῶν χειρογράφων σύμφωνα μὲ τῆς ἐπιστημονικῆς ἀπαιτήσις τῆς ἐποχῆς. Ἡ ἀνάγκη αὐτὴ καλύφθηκε γιὰ τῆς περισσότερες συλλογῆς μὲ τὸν δίτομο κατάλογο τοῦ Σπ. Λάμπρου (1895 καὶ 1900), ἐνῶ λίγες δεκαετίες ἀργότερα (1924 καὶ 1925) ἀκολούθησαν οἱ κατάλογοι τοῦ Βατοπαϊδίου καὶ τῆς Μεγίστης Λαύρας μὲ πρωτοβουλία τοῦ Σωφρόνιου Εὐστρατιάδου.

Οἱ προσπάθειες συνεχίστηκαν ὅλο τὸν 20ὸ αἰ. μὲ συμπληρωματικὸς καταλόγους, καθὼς μάλιστα μὲ τὴν ἐπικρατοῦσα τακτικὴ μεταφορᾶς στῆς Βιβλιοθηκῆς τόμων ἀπὸ διάφορα σημεῖα τῶν Μονῶν (συνήθως Κελλιά καὶ παρεκκλήσια) ἢ ἀπὸ Κελλιά, Καλύβες, Καθίσματα καὶ ἄλλα ἐξαρτήματά τους πού ἐρημώνουν οἱ συλλογῆς μεγάλωσαν καὶ μεγαλώνουν διαρκῶς. Ἐξάλλου τῆς τελευταῖες δεκαετίες ἔχουν ξεκινήσει ἐργασίες σύνταξης

νέων, εξαντλητικά αναλυτικῶν καταλόγων, ἐνῶ σὲ ἐξέλιξη βρίσκεται σὲ ὀρισμένες Μονὲς καὶ ἡ συστηματικὴ καταλογράφηση τῶν ἔντυπων ἐκδόσεων μέχρι τὸ 1900. Στὶς Βιβλιοθηκῆς ὅλων τῶν Μονῶν γίνεται πλέον αὐστηρὸς διαχωρισμὸς μεταξὺ χειρογράφων καὶ ἐντύπων, καθὼς καὶ τῶν τόμων ποὺ εἶναι γραμμῆνοι ἢ τυπωμένοι σὲ ἄλλες γλῶσσες. Τέλος, μὲ τὴ συμβολὴ τῆς σύγχρονης τεχνολογίας οἱ συνθηκῆς φύλαξης ἔχουν βελτιωθεῖ ἀκόμη περισσότερο, ὥστε νὰ ἀντιμετωπισθοῦν οἱ διαρκεῖς ἀπειλὲς φυσικῆς φθορᾶς, κλοπῆς καὶ πυρκαγιᾶς, ἐνῶ ἐργασίαι συντήρησης πραγματοποιοῦνται ἀπὸ εἰδικοὺς ἐπιστήμονες. Ὡστόσο ἐκεῖνο ποὺ ἔχει ἴσως μεγαλύτερο ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι, ἂν οἱ παλαιὲς αὐτὲς συλλογὲς «κλειδώνονται» ὡς ἱστορικῆς Βιβλιοθηκῆς εἰδικοῦ ἐνδιαφέροντος, πλῆθος σύγχρονων ἐκδόσεων φθάνει συνεχῶς στὶς χρηστικῆς Βιβλιοθηκῆς τῶν Μονῶν μὲ ἀγορὲς καὶ δωρεές, ὅπως πάντα γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ λατρευτικῆς ἀνάγκες, γιὰ ψυχωφελῆ ἀνάγνωση καὶ γιὰ τὶς λόγιες ἀναζητήσεις τῶν μοναχῶν. Πολλὰ ἀπὸ τὰ βιβλία αὐτά, ἀφοῦ καταγραφοῦν, διασκορπίζονται γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν στὸ Καθολικὸ, στὰ παρεκκλήσια, στὴν Τράπεζα, στὰ Κελλιά, στὸ Ἀρχονταρῆ κ.λπ., περιμένοντας μὲ τὴ σειρά τους τὴν ἐποχὴ ποὺ θὰ συγκεντρωθοῦν ξανά γιὰ νὰ ἀποθησαυρισθοῦν σὲ μία νέα συλλογὴ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΚΑΤ' ΕΠΙΛΟΓΗΝ

1. Γενικά

- LAMBERZ E., «Νεώτερες ἔρευνες στὶς Βιβλιοθηκῆς τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἀποτελέσματα καὶ συμπεράσματα», στὸ: *Διεθνὲς συμπόσιο «Τὸ Ἅγιον Ὅρος χθὲς-σήμερα-αὔριο»*, Θεσσαλονίκη, 29 Ὀκτωβρίου-1 Νοεμβρίου 1993, [Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, 84], Θεσσαλονίκη 1996, 157-165.
- ΜΕΛΙΣΣΑΚΗΣ Ζ., «Οἱ Ἀθωνικῆς Βιβλιοθηκῆς τὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα. Οἱ μαρτυρίαι τῶν περιηγητῶν», στὸ: *Β' Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συνέδριο «Πέντε αἰῶνες περιηγήσεων καὶ προσκυνημάτων στὸ Ἅγιον Ὅρος. 1405-1930»*, Θεσσαλονίκη, 15-16 Νοεμβρίου 2007 (Πρακτικὰ ὑπὸ ἐκδοσιν).
- ΠΑΤΡΙΝΕΛΗΣ Χ., *Βιβλιοθηκαὶ καὶ ἀρχεῖα τῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Ἀθήνα 1963 (= ἀνατύπωση ἀπὸ τὸ λῆμμα «Ἄθως» στὸ: *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. I, 935-943).
- ΠΟΛΙΤΗΣ Λ., «Τὰ χειρόγραφα τοῦ Ἁγίου Ὁρους», *Νέα Ἑστία* 37, Χριστούγεννα 1963, (Ἀφιέρωμα στὸ Ἅγιον Ὅρος), 116-127.
- ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ Κ., «Μοναστηριακῆς Βιβλιοθηκῆς καὶ ἀρχεῖα: κιβωτοὶ τεκμηρίων», στὸ: *Τάσεις τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ 9ος-20ὸς αἰῶνες. Πρακτικὰ τοῦ Διεθνoῦς Συμποσίου ποὺ διοργανώθηκε στὰ πλαίσια τοῦ Προγράμματος «Οἱ δρόμοι τοῦ ὀρθόδοξου μοναχισμοῦ: Πορευθέντες μάθετε»*, Θεσσαλονίκη, 28 Σεπτεμβρίου-2 Ὀκτωβρίου 1994, [Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἐρευνῶν. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Τὸ Βυζάντιο σήμερα, 1], Ἀθήνα 1996, 251-260.
- ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ Κ., «Ἄθως. Βιβλιοθηκῆς», στὸ: *Μεγάλη Ὀρθόδοξη Χριστιανικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια*, τ. I, 433-437.
- B. L. FONKITCH, «La production des livres grecs et les bibliothèques de l' Athos aux Xe-XVIIIe ss. Quelques résultats et perspectives de la recherche», *Bollettino della Badia Greca di Grottaferrata N. S.* 49-50 (1995-1996), 35-61.

2. Μεμονωμένες Βιβλιοθηκῆς

- OLIVIER J.-M., *Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs de Marcel Richard*, [Corpus Christianorum], Brepols 31995, 324-349.

Πρωτό

- ΚΑΡΑΣ Γ., *Τὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα τοῦ Πρωτάτου καὶ τῆς Ἀθωνιάδος*, [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, 32, Ἁγιορειτικῆς Βιβλιοθηκῆς], Ἀθήνα 1985, ιζ'-λδ'.

- ΤΣΕΛΙΚΑΣ Α. - ΓΑΛΑΒΑΡΗΣ Γ. - ΚΑΡΑΣ Γ., «Βιβλιοθήκη», στο: *Ἐρὰ Κοινότης Ἁγίου Ὁρους Ἄθω. Κεφάλια Πρωτάτου*, τ. 2, Ἁγιον Ὅρος 2000, 195-265, 312-318.

Μονὴ Μεγίστης Λαύρας

- ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ., «Ἡ Βιβλιοθήκη τῶν ἐντύπων τῆς Μονῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἄθω», *Μνήμων* 11, 1987, 83-122.
 - ФОНКИЧ Б., «Библиотека лаври св. Афанасия на Афоне в X-XIII вв.», *Палестинский Сборник* 17 (80), 1967, 167-175.
 - FONKÍC B., «Les manuscrits à Byzance (1071-1261), (palimpsestes; développement de l'écriture livresque; bibliothèques)», στο: *XVe Congrès International d'Études Byzantines. Rapports et co-rapports, II. Langue, littérature, philologie. 3. Les conditions matérielles, sociales et économiques de la production culturelle à Byzance*, Athènes 1976, 28-36 (10-22: ρωσική μετάφραση).

Μονὴ Βατοπαιδίου

- LAMBERZ E. - ΛΙΤΣΑΣ Ε., *Κατάλογος χειρογράφων τῆς βατοπεδινῆς Σκήτης Ἁγίου Δημητρίου*, [Κατάλογοι ἑλληνικῶν χειρογράφων Ἁγίου Ὁρους, I], Θεσσαλονίκη 1978, 13-14.
 - ΛΑΜΠΕΡΤΣ Ε. - ΚΑΔΑΣ Σ. - ΣΤΑΘΗΣ Γ. - ΣΚΛΑΒΕΝΙΤΗΣ Τ., «Ἡ Βιβλιοθήκη», στο: *Ἐρὰ Μεγίστη Μονὴ Βατοπεδίου. Παράδοση-ἱστορία-τέχνη*, τ. 2, Ἁγιον Ὅρος 1996, 561-612, 672-680.

Μονὴ Ἰβήρων

- Μον. ΘΕΟΛΟΓΟΣ ΙΒΗΡΙΤΗΣ, «Ἱστορικὸ περίγραμμα τῆς συλλογῆς τῶν ἑλληνικῶν χειρογράφων τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ἰβήρων», στο: ΣΩΤΗΡΟΥΔΗΣ Π., *Ἐρὰ Μονὴ Ἰβήρων. Κατάλογος ἑλληνικῶν χειρογράφων*, τ. 1 (1-100), Ἁγιον Ὅρος 1998, 237-252.
 - ФОНКИЧ Б., «Переводческая деятельность Евфимия Святогорца и библиотека Иверского монастыря на Афоне в начале XI в.», *Палестинский Сборник* 19 (82), 1969, 165-170.

Μονὴ Παντοκράτορος

- ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Σ., *Ἐρὰ Μονὴ Παντοκράτορος. Προσκυνηματικὸς Ὁδηγός*, Ἁγιον Ὅρος 2005, 127-137.

Μονὴ Ξηροποτάμου

- ΛΙΤΣΑΣ Ε., «Ἡ Βιβλιοθήκη καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Μονῆς Ξηροποτάμου (β' ἔκδοση)», *Τεκμήριον* 10, 2011-2012 (Μνήμη Σπύρου Ἀσωνίτη 1947-2012), 123-186 (βλ. κυρίως 126-142).

Μονὴ Ζωγράφου

- В. ГЮЗЕЛЕВ, «Библиотека на Зографския манастир през XIII-XV век (Die Bibliothek des Klosters Zograph im 13.-15. Jh.)», στο: *Светогорска обител Зограф (Athoskloster Zograph)*, τ. 1, Sofia 1995, 71-78.

Μονὴ Δοχειαρίου

- Μον. ΘΕΟΚΤΙΣΤΟΣ ΔΟΧΕΙΑΡΙΤΗΣ - Ἱερομ. ΦΙΛΟΘΕΟΣ ΔΟΧΕΙΑΡΙΤΗΣ - ΠΑΥΛΙΚΙΑΝΩΦ Κ. - ΣΤΑΘΗΣ Γ. - ΚΑΔΑΣ Σ., «Ἡ Βιβλιοθήκη καὶ τὸ ἀρχεῖο», στο: *Παρουσία Ἱερᾶς Μονῆς Δοχειαρίου*, Ἁγιον Ὅρος 2001, 213-244, 259-262, 266-287.

Μονὴ Φιλοθέου

- ALLISON R., «The Libraries of Mt Athos: The Case of Philotheou», στο: A. BRYER - M. CUNNINGHAM (ἐκδ.), *Mount Athos and Byzantine Monasticism. Papers from the Twenty-eighth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Birmingham 1994.

Μονὴ Σίμωνος Πέτρας

- ΚΑΡΑΣ Γ., *Τὰ ἑλληνικὰ ἐντυπα τῆς Ἱ. Μ. Σίμωνος Πέτρας*, [Κέντρον Νεοελληνικῶν Ἐρευνῶν Ἐθνικοῦ Ἰδρύματος Ἐρευνῶν, 37, Ἁγιορειτικὲς Βιβλιοθῆκες], Ἀθήνα 1989, θ'-λβ'.
 - ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ Κ. - ΣΤΑΘΗΣ Γ. - ΚΑΡΑΣ Γ., «Βιβλιοθήκη», στο: *Σιμωνόπετρα Ἁγιον Ὅρος*, Ἀθήνα 1991, 295-313, 384-388.

Μονὴ Σταυρονικήτα

- *Ἐρὰ Μονὴ Σταυρονικήτα*, Ἁγιον Ὅρος 1998, 96-102.

Μονή Ξενοφώντος

- ΠΑΣΧΑΛΙΔΗΣ Σ., *Προσκυνητάριον Ἱερᾶς Μονῆς Ξενοφώντος*, Ἅγιον Ὅρος 2012, 106-110.

3. Κωδικογραφική δραστηριότητα

- ΚΟΝΤΟΒΑΣ Θ., «Ἑλληνες βιβλιογράφοι ἑλληνικῶν κωδίκων Ἱερᾶς Μονῆς Χελανδαρίου», *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 32/4, 1983 (XVI Internationalen Byzantinistencongress. Akten, II/4), 65-78.

- ΚΟΝΤΟΒΑΣ Θ., «Οἱ βιβλιογράφοι τῶν χειρογράφων Χελανδαρίου», *Κληρονομία* 15, 1983, 113-131.

- LAMBERZ E., «Die Handschriftenproduktion in den Athosklöstern bis 1453», στό: G. CAVALLIO - G. DE GREGORIO - M. MANIACI (ἐκδ.), *Scritture, libri e testi nelle aree provinciali di Bisanzio. Atti del seminario di Erice (18-25 settembre 1988)* [Biblioteca del Centro per il Collegamento degli Studi Medievali e Umanistici nell'Università di Perugia, 5], τ. 1, Spoleto 1991, 25-78, πιν. I-XIX.

- LAMBERZ E., «Βιβλιογράφοι καὶ βιβλιογραφικὰ ἐργαστήρια στό Ἅγιον Ὅρος κατά τήν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων», στό: *Διεθνῆ Συμπόσια γιά τή Μακεδονία. Β' συμπόσιο Ἡ Μακεδονία κατά τήν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων*, (Θεσσαλονίκη, 14-20 Δεκεμβρίου 1992), Θεσσαλονίκη 2002, 143-172.

- ΠΟΛΙΤΗΣ Λ., «Ἁγιορεῖτες βιβλιογράφοι τοῦ 16ου αἰ.», *Ἑλληνικά* 15, 1957, 355-384 (ἀνατύπωση στό: L. POLITIS, *Paléographie et littérature byzantine et néo-grecque. Recueil d'études*. Πρόλογος D. ZAKYTHINOS [Variorum Reprints CS 36], London 1975, ἀρ. VII).

- ΧΡΥΣΟΧΟΪΔΗΣ Κ., «Τὸ βιβλιογραφικὸ ἐργαστήριον τῆς Μονῆς Ἰβήρων στὶς πρῶτες δεκαετίες τοῦ 16ου αἰ.», στό: *Ἡ ἑλληνικὴ γραφὴ κατά τοὺς 15ο καὶ 16ο αἰῶνες*, [Ἐθνικὸ Ἰδρυμα Ἑρευνῶν, Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Διεθνῆ συμπόσια, 7], Ἀθήνα 2000, 523-568.

4. Ἐντυπα

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ., «Βιβλιογραφικὸς πλοῦτος τῶν ἱερῶν Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἐπικρατοῦσα κατάστασις καὶ προτάσεις βελτιώσεως,» στό: *Διεθνὲς Συμπόσιο «Τὸ Ἅγιον Ὅρος χθὲς-σήμερα-αὔριο*, Θεσσαλονίκη», 29 Ὀκτωβρίου - 1 Νοεμβρίου 1993, [Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη, 84], Θεσσαλονίκη 1996, 259-267.

- ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ Θ., *Βιβλιοθῆκες Ἁγίου Ὁρους. Παλαιὰ ἑλληνικὰ ἔντυπα. Πρῶτη προσπάθεια συγκροτήσεως συλλογικοῦ καταλόγου*, Ἀθήνα 2000.

LIBRARIES OF THE HOLY MONASTERIES. DOCUMENTING WORSHIP AND SCHOLARSHIP. LIVING BODIES AND SPACES OF TREASURES DEPOSITORIES.

Zisis Melissakis, Palaiography Specialist - Researcher of the IHR/NHRF

In a constant close relation with daily religious practice in the monasteries, the Athonite libraries safeguarded, from their formation, all the necessary liturgical books, as well as those serving for the spiritual improvement of the monks. Furthermore, the erudite preoccupations of many monks supplied them with book collections of theological and lay content, while many volumes were often donated by from outside Mount Athos, enriching them with books of all genres.

The wealth in time accumulated at Athonite libraries consists of both printed and manuscript material, with an important part of the latter deriving from the copying activity developed within the monasteries following their founding nearly until the 20th century. Besides, when the Athonites realized the value of the books and the necessity to organize and safely keep them, led them from an early period to take up action for their conservation, sorting and gathering in protected areas.

This wealth, however, attracted attention from the West, which sought, until recent decades, not only access to this wealth, but also ways to acquire parts of it. Rulers, scholars or simply collectors from various countries and for centuries organized missions aiming at buying or snatching mainly manuscripts, making the monasteries' collections suffer great losses. Losses also suffered from fires, while the outgoing of monks towards other lands for a variety of reasons was often accompanied by the outgoing of books. Regardless of the above, though, the content of the libraries was constantly renewed with new manuscripts that were copied and new printed books that kept arriving from purchases and gifts.

From the 18th century the increasing interest in the books of the monasteries has been demonstrated by efforts for detailed cataloguing continued until today. The collections of manuscripts and incunabula are now treated as libraries of special scholarly interest and as treasury safeguarding places. Yet, in every monastery new functional libraries are in constant formation, as the need and interest for new books is incessant, resulting in the influx of a great number of contemporary editions.